

Araştırma Makalesi / Research Article

VELİEFENDİ BASMA FABRİKASI'NDA İŞÇİ ÜCRETLERİ (1848-1876)¹

Tamer GÜVEN*

Ömer KARAOĞLU**

WORKERS' WAGES IN THE VELİEFENDİ CALICO FACTORY (1848-1876)

Öz

1848-1876 arasında Veliefendi Basma Fabrikası çalışanlarının ücretlerine odaklanan bu çalışma, Osmanlı ücret tarihinde eksik olan sanayi işçileri ücretlerine katkı yapmayı amaçlamaktadır. Çalışma, söz konusu dönemde fabrikadaki çalışanlar için tutulmuş olan ücret defterlerini kullanarak bir ücret serisi oluşturmaya çalışmıştır. Elde edilen ücret serisi, daha önce tarım ve inşaat sektörleri için üretilmiş olan serilerin ilgili kısımları ile karşılaştırılmıştır. Bulgulara göre, fabrikadaki yevmiyeler dönem içinde reel olarak azalmışken, aylık kazançlar daha fazla mesai pahasına artmıştır. Bu artış ise hem tarım hem de inşaat işçilerinin reel ücret artışlarından düşüktür.

Anahtar Kelimeler: Reel Ücretler, Tarihsel Ücretler, Osmanlı Sanayileşmesi, Veliefendi Basma Fabrikası.

Abstract

This study, which focuses on the wages of Veliefendi Calico Factory's workers between 1848-1876, aims to contribute to the industrial wages, which are missing part in the Ottoman wage history. The study attempted to create a wage series using the wage ledgers recorded for the workers in the factory during the period in question. The wage series obtained are compared with those previously produced in the agricultural and construction sectors. According to the findings, while the reel daily wages of the workers decreased, monthly wages increased at the cost of more efforts of the workers. This increase was also lower than real wage increases in both agriculture and construction workers.

¹ Bu çalışma Ömer Karaoğlu danışmanlığında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda Tamer Güven'in yürüttüğü "19. Yüzyılda Osmanlı'da Emek Piyasasında Ücretler" başlıklı tez çalışmasından türetilmiştir.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, SBE, İktisat ABD, e-posta: tamerguven@ogr.istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4329-0944>.

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, e-posta: omerkaraoglu@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2366-9570>.

Makale Gönderim Tarihi: 19.03.2020 <https://doi.org/10.11616/basbed.vi.706371>

Makale Kabul Tarihi : 05.06.2020

Keywords: Real Wages, Historical Wages, Ottoman Industrialization, Veliefendi Calico Factory.

1. Giriş

Osmanlı tarihinde ücretler konusu ihmal edilmiş bir alan olarak kalmıştır. Yakın alanlarda yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu da doğrudan ücret tarihine katkı yapmak niyetini taşımamıştır. İşçilerin ücret bilgilerine ancak Osmanlı imalat hayatı için yürütülen çalışmalarda detay bilgiler olarak erişmek mümkün olabilmıştır (Buluş, 2000; Kırılı, 2015: 390-409; Çakıcı, 2010: 51-63). Çok az sayıdaki çalışma ücretler ve ilişkili olarak fiyatlar için seri oluşturmaya çaba harcamıştır. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında işçi ücretlerinin doğrudan hedef alınmamasının yanında başka bazı objektif sebepler de bulunmaktadır. Bunların başında ücret verilerini uzun dönemler için sunan kaynakların sınırlı olması gelmektedir. Bu sebeple ilk kullanılan kaynaklar özellikle İngiliz Konsolosluk Raporları gibi yabancı menşelidir. Bunun yanında Osmanlı sanayisinin, özellikle klasik dönemde merkezdeki askeri sanayi haricinde, ufak birimler olan esnaf loncaları halinde örgütlenmiş olması, kayıtların tutulmaması ve en iyi ihtimalle kaybolmuş olmasını beraberinde getirmiştir. Merkezdeki askeri sanayi tesisleri olan Tersane-i Amire ve Tophane-i Amire için yürütülen çalışmalarda ücret bilgileri süreklilik kazanarak dinamik bir karakter elde edememiştir (Bostan, 1992: 37, 39-48, 55-56, 73-76, 79-81, 86, 203, 207, 209, 226, 239, 242; Aydın, 2011: 89-103, 297-304; Düzcü 2017: 132, 136-141, 145, 239, 248, 250, 252, 255, 257, 264-268; Aydüz, 2006: 115, 117, 120, 124, 130, 161, 163, 164, 173-186; Gölen, 2006: 67, 69-105; Bölükbaşı, 2013: 27,46-47, 50, 59, 61).

Yukarıda bahsi geçen az sayıdaki çalışma ise sanayi işçilerinin ücretlerini kullanarak bir ücret serisi oluşturmamıştır. Bu çalışma söz konusu bu boşluğu doldurmak için bir katkı yapma amacını gütmektedir. Çalışma 19. yüzyılda devletin öncülüğünde başlamış olan sanayi hamlesinin örneklerinden biri olan Veliefendi Basma² Fabrikası için tutulmuş olan ücret defterlerini kullanacaktır. Bu defterlerden elde edilen veriler 1848-1876 yıllarını kapsamaktadır. Fabrika zaten 1848 yılında faaliyete başladığından başlangıç yılının bu yıl olmasında bir gariplik bulunmamaktadır. Ancak Fabrikanın Cumhuriyet dönemine kadar faaliyetlerine devam ettiği bilindiğinden, ücret defterlerinin 1876 yılı sonunda bitmesinin, 1876 yılına kadar Hazine-i Hassa tarafından idare

² Üzerine baskı yoluyla renkli şekiller, resimler yapılmış pamuklu kumaş, bkz. Kubbealtı Lugatı, Basma, <http://lugatim.com/s/basma>, (Erişim Tarihi: 15.03.2020).

edilen Fabrikanın bu tarihte Seraskerlik'e bağlı Askeri İdare'ye devredilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir (Kırlı, 2015: 538-540). Belki de 1876 sonrası Veliefendi Fabrikası'na ait evrak şu an halen Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde tasnifine devam edilen Maliye Nezareti evrakı içindedir ve bu nezarete ait evrakların tasnifi tamamlandığında fabrikanın 1876 sonrasına ait kayıtlarına da erişilebilecektir.

Bu tarihler arasında Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden, büyük bir kısmı Hazine-i Hassa ve geri kalanı Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv defterlerinden elde edilen kaynaklardan bir ücret serisi oluşturulacaktır. Ancak bundan önce Fabrika tarihini genel olarak 19. yüzyıldaki sanayileşme hareketleri çerçevesinde incelenecek, daha önce oluşturulmuş olan ücret serilerine değinilecek, defterlerden ücret verileri alınırken belirlenen kıstaslar izah edilecek ve son olarak da sunulan verilerin daha önce başka sektörler için elde edilen veriler ile karşılaştırması yapılacaktır.

2. Veliefendi Basma Fabrikası'nın Kuruluş ve Gelişimi

Literatürdeki genel kaniya göre Osmanlı Devleti Tanzimat sonrasında merkezileşen/modernleşen ordu ve bürokrasisinin ihtiyaçlarını karşılamak için bir sanayileşme politikası belirleyerek fabrikalar kurma girişiminde bulunmuştur (Clark, 1974; Toprak, 1985). Ancak bu sanayileşme politikalarının 18. yüzyıl başlarında benimsenmeye başladığı anlaşılmıştır. Kurulan yelken bezi, yünlü ve ipekli manifaktürleri göstermektedir ki Osmanlı Devleti daha önce esnaflardan ve yurtdışından temin ettiği malzemeleri artık kendi bünyesinde üretmeyi arzulamaktadır. Bunun en önemli nedeni klasik dış ticaret politikasında sorun oluşturmeyen giderlerin, bu yüzyıl itibarıyla artık bütçenin %4-5 gibi bir oranına tekabül etmesidir (Genç, 2013: 219, 230, 234-251). Değişen bu politika, değerli madenleri yurt içinde tutmaya çalışan Avrupa menşeli merkantilist politikadan farklı olarak bir dış ticaret dengesi kurmayı hedeflemektedir (Güran, 1992: 236).

Yine III. Selim devri hem savaş malzemelerinin hem de çuha, kağıt ve deri gibi diğer ihtiyaçların karşılanması için devletin yatırım yaptığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır (Toprak, 1985: 62). Yeniçerilerin yerine kurulması istenen Nizam-ı Cedid Ordusu bu yatırımların temel saikidir. II. Mahmud saltanatının ilk yirmi yılında fabrika kurma girişimleri zayıflamışken, 1826'da Yeniçeri Ordusunun kaldırılması, kurulacak olan Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Ordusu için yeni ihtiyaçların ortaya çıkışını tetiklemiştir. Dönem için yapılan tetkikatlara göre mevcut imalat seviyesi bu ordunun ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır. Bu nedenle 1827'de Eyüp'te bir İplik Fabrikası, 1833'te Feshane'nin ilk hali olarak

Kadırga'da bir fes imalathanesi, 1830'larda İslimiye Çuha Fabrikası kurulmuş ve Beykoz'da bulunan deri tabakhaneleri ve ayakkabı imalathaneleri geliştirilmiştir (Clark; 1974: 65-66; Sahillioğlu, 1974: 418-419; Kolçak, 2005: 46-47; Kütükoğlu, 1981: 544; Öztürk, 1990: 31; Güran, 2020). Bu dönemde (1789-1839) kurulan fabrikalar için arşiv kayıtlarında Karhane-i Amire tabiri kullanılmış iken sonrasında kurulanlardan Fabrika-i Hümayun olarak bahsedilmiştir (Ertürk, 2008: 17-18). 1839 sonrası kurulanların isimlendirilirken bir öncekilerden ayrı tutulmasının en önemli sebebi çevirici güçlerinin buharlı makinelerden sağlanarak modern usule göre işletilmeleridir. Ancak bu durum Osmanlı Devleti'nin Tanzimat öncesinde de sanayileşmek için adımlar attığı gerçeğini değiştirmemektedir.

Tanzimat sonrası ise sanayileşme politikasının daha kararlı bir şekilde yürütüldüğü bir dönem olmuştur. Bu dönemde Zeytinburnu Demir Fabrikası, Hereke Fabrikası, İzmit Çuha Fabrikası, Veliefendi Basma Fabrikası ve Bursa Harir Fabrikası gibi teşekküller devletin sanayileşmek için ortaya koyduğu gayreti göstermektedir (Clark, 1974: 67; Karaoğlu, 1992; Buluş, 2000; Karavar, 2007; Kırılı, 2015; Çakıcı, 2010). Bunların içinde en büyüğü olan Zeytinburnu Fabrikası için ayrılan meblağ 1857-1858 yılları ve sonrasında Hazine-i Hassa bütçesinin %51'ini meydana getirmektedir. Kuruluşları Hazine-i Hassa'dan finanse edilen tüm fabrikalar için harcanan tutar 104 milyon kuruş iken devletin tüm geliri 600 milyon kuruştur. Ancak devlet 1860 yılından sonra fabrika kurmayı bırakarak daha çok teşvikler ve imtiyazlarla özel sektörü destekleme yolunu tercih etmiştir (Ökçün, 1972: 165-166; Kal'a, 1993: 109; Fırat, 2019: 110). Çünkü kendi kurduğu fabrikaların 1860'lardan itibaren bazı istisnalar dışında kapanmaya başladığına şahit olmuştur (Kal'a, 2003: 252-253).

Veliefendi Basma Fabrikası, Osmanlı döneminde ayakta kaldığı gibi Cumhuriyet döneminde de ayakta kalmış ve çok yakın zamanlara kadar imalata devam etmiştir. Fabrikanın kuruluşu için 1845 yılında karar alındığı tahmin edilmektedir. Osmanlı sanayi kuruluşlarından Azadlu Baruthanesi'nin kuruluşundan beri etkili olan Dadyan ailesinden Ohannes Dadyan, aynı dönemde kurulan diğer fabrikalarda olduğu gibi bu fabrikanın da kurulması için görevlendirilmiştir. 1848 yılı Mart ayında faaliyete başlayan Fabrika 1857 yılında Fabrika-yı Hümayunlar Nezareti ile Hazine-i Hassa'ya devrolunmuştur. Askeri İdare'ye 1876 yılında devrolan Fabrikanın bu tarihten sonra faaliyetleri ile ilgili çok az bilgi edinilebilmiştir. Bu durumdan ücret defterleri de nasibini aldığından dolayı çalışma 1876'dan sonrası için ücret verisine sahip değildir. Ancak Fabrikanın bu tarihten sonra da faaliyette kaldığı bilinmektedir. 1894

yılında Fabrika bitişğinde bulunan arsanın da Fabrika için alınmasının talep edilmesi bu duruma bir işaret sayılmalıdır. Kaldı ki üç yıl tamirat ve yenileme ile 1924 yılında Fabrikanın Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü emri altında faaliyetlerine devam ettiği de bilinmektedir (Kırlı, 2015: 39-49, 98, 148-149, 538, 540). Yapılan bir gözleme göre bu fabrika 2006 yılında hala kısmi olarak da olsa üretime devam etmiştir. Ancak daha önce özelleştirilmiş olan Fabrikanın sahibi iflas edince 2007 yılında Fabrika TMSF'ye devrolmuş ve faaliyetlerini sonlandırmıştır (Köksal ve Ahunbay, 2006: 128).

Veliefendi Basma Fabrikası üretime başladığı 1848-1852 yılları arasında en çok basma, bundan sonra izlenebilen 24 yıl boyunca 1876'ya kadar da en çok kirpas³ üretmiştir. Temel olarak nihai ürünü üç safhada üreten fabrika, genel olarak pamuklu kumaşlar üretmiştir. Fabrikadaki ilk üretim safhasında ham pamuktan iplik üretilmiş, ardından bu ipliklerin kumaş dokumaya elverişli hale getirilmesi ile kumaşlar dokunmuştur. Son safhada ise üretilmiş kumaşlar kullanıma hazır hale gelsin diye boyama, beyazlatma ve apreleme gibi işlemler uygulanmıştır (Kırlı, 2015: 161, 166, 177, 283). Tipik bir yıl olan ve her ayı için veri bulunan 1872 yılında fabrikanın kullandığı tüm malzemenin içinde ham pamuğun oranı neredeyse %90'dır (COA, HH.d., 16382, 16383, 16384, 19381, 1872). Bu oran fabrikanın odak noktasının pamuklu ürünler üretmek olduğunu göstermektedir. Ayrıca üretilen ürünlerin bir kısmı piyasada değerlendirilse bile büyük bir kısmının devlet tarafından tüketildiği bilinmektedir. 1866 yılı Nisan ayında 510.009,5 kuruşluk bezin 25.845 kuruşluk kısmı bir devlet kurumu olan Hıyamiye Anbarı'na, 147.931,875 kuruşluk kısmı Tersane Anbarı'na, 107.576 kuruşluk kısmı ise daha çok kara ordusunun ihtiyaçlarını karşılayan Nizamiye Anbarı'na gitmiştir. Bunlardan geriye kalan 28.656 kuruşluk kısım ise Fabrika Müdürü Hurşid Ağa tarafından satılmıştır ancak nereye satıldığı bilinmemektedir. Bu kısmın devlet dışında bir alıcıya satılması durumunda bile toplam satışların içindeki oranının %6'dan düşük olduğuna dikkat edilmelidir (COA, HH.d., 14502).

3. Osmanlı Ücret Literatürü

Osmanlı işçi tarihi için erken dönemlerde ortaya çıkmış eserlerin büyük bir kısmı, işçi ücretlerinin düşük olup, bu düşük ücretlerinin grevlerin en önemli sebepleri olduğunu vurgulamaktır. Bununla birlikte bu çalışmalar ücret düzeyleri hakkında bilgi verici olmaktan uzaktır (Şanda, 1935: 17-

³ Ham bez, bkz. Kubbealtı Lugatı, Kirpas, <http://lugatim.com/s/kirpas>, (Erişim Tarihi: 15.03.2020).

24; Sülker, 1955: 8-16; Tunçay, 1967: 20-22; Fişek, 1969: 43-56; Gülmez, 1991: 431-435; Vardağlı, 2009: 34-42; Ülker, 2015: 215). Osmanlı işçi hareketinin giriştiği grevlerin 1870-1922 sürecindeki en detaylı dökümü, ücretler ile ilgili sorunların grevlerin ortaya çıkmasındaki en önemli sebep olduğunu belirlemiştir (Yıldırım, 2013: 205, 209, 227, 266, 285, 295). Bunun haricinde 1970'ten önce birincil kaynaklara dayanarak ücret seviyeleri hakkında bilgi veren çok az çalışma bulunmaktadır (Erişçi, 1997[1951]: 11-13; Sencer, 1969: 147-148). 1970'lerden sonra özellikle yabancı gözlemlerden elde edilen bilgiler ile bazı mesleklere ilişkin ücret bilgileri paylaşılmıştır (Eldem, 1970: 205-221; Çavdar, 1970: 41-44; Çavdar, 1971: 114-32; Ökçün, 1971[1970]: 47-48, 53-54, 60, 65, 68, 70, 82, 85, 88, 91, 94, 107, 120, 123, 125, 141-142, 147-148, 155, 160, 164, 175, 176, 181-182, 191, 195, 197-198, 200, 205-206; Toprak, 1977: 277-278). Ancak yine bunlar ücret serisi oluşturmaya müsait olmayan tekil gözlemlerdir. 1980'lerde ilk kez ücret serileri oluşturma denemeleri başlamıştır (Issawi, 1980: 37-43; Ökçün, 1982: 195-198). Boratav vd. (1984: 63-64) daha önce de kullanılmış olan İngiliz Konsolosluk Raporları'ndan ulaştıkları veriler ile vasıflı inşaat işçileri ile tarım ve fabrika dışı düz işçilerin bütünsel ücretlerini gösteren bir seri meydana getirmişlerdir. Bu seri sanayi işçilerinin ücretlerini içermiyor ve aynı zamanda kırsal alanlar ile şehirler arasında ne tür bir farklılık olduğuna dair bir fikir vermiyordu. Daha sonra Ergene (1998: 125-128), yine Konsolosluk Raporlarını kullanarak ancak bu kez kır ve kent ücretlerinden iki ayrı veri seti elde ederek önceki eksikliklerden birini gidermiştir. Bu seriye göre tarımsal ücretler şehirdeki ücretlere göre daha düşük kalmıştır. Aradaki fark ise dönem içerisinde kırdan kente göçün açıklayıcısı olarak değerlendirilmiştir.

Pamuk (2000) tarafından yayınlanan veriler ise Osmanlı iktisat tarihi için elde edilen en uzun aralığa sahip ücret ve fiyat serileri olma özelliğini taşımaktadır. 1489-1914 yılları aralığında bir ücret serisi oluşturmak için hem vasıflı hem de düz inşaat işçilerine ait veriler kullanılmıştır. Ücret bilgileri hem devletin hem de vakıfların inşaat ve tamirat masrafları için tuttıkları defterler vasıtasıyla elde edilmiştir. Dünyanın farklı bölgeleri için yapılan çalışmalarda da vasıflı ve düz inşaat işçileri için ücret serileri oluşturulmuş olması bu çalışmayı dünyadaki farklı şehirler ile karşılaştırılabilir kılmıştır. Bununla birlikte Pamuk (2000) 1469-1914 yılları arasında bir de fiyat serisi oluşturmuştur. Bu fiyat serisinde de vakıf imaretlerine, saray mutfağına ve narh defterlerine başvurulmuştur. Bu üç kaynak için ayrı ayrı oluşan endekslerden vakıf imaretlerinden oluşturulanı, piyasa fiyatlarını daha iyi yansıttığı düşünüldüğünden tercih edilmiş, serideki boşluklar ise saray mutfağından elde edilen fiyat bilgileri ile doldurulmuştur. Böylece elde edilen ücret ve fiyat bilgileri ile 1489-

1914 yılları arasında inşaat işçilerinin hem vasıflı hem de düz olanlarının reel ücretleri gözlemlenebilmiştir. Dahası bu bilgileri özellikle Avrupa'daki belli başlı şehirler ile karşılaştırabilmek mümkün olabılmıştır.

Ancak görüldüğü gibi tarım ve inşaat işçileri için ücret serilerine sahipken sanayide çalışan işçilerin ücret seviyeleri hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Şu an için eldeki en iyi yol yukarıda bahsedilen devlet fabrikalarına odaklanmasıdır. Çünkü bu fabrikaların kayıtlarının devlet tarafından tutulmuş ve saklanmış olması ücret verilerinin elde edilmesini mümkün kılmaktadır.

4. Metod

Veliefendi Basma Fabrikası için tutulan ücret defterlerinde yalnızca işçiler değil memurlar ve ustalar da yer almaktadır. Ancak bu işçiler farklı ücret sistemlerine göre ücret almaktadırlar. Bu ayrımın yapılmasından önce ücret sistemleri tanımlanacaktır.

Temel olarak iki kategoride incelenebilecek olan ücret sistemlerinin ilki zaman ögesine göre ücret sistemidir. Bu sisteme göre ücretler daha önce tanımlanmış olan saat, gün, hafta veya ay gibi zaman dilimlerinin fiyatına göre belirlenir. Çalışanın ücreti, belli bir dilim için önceden belirlenen fiyatın, çalışanın bu dilimden çalıştığı adetle çarpılması ile belirlenir. İkinci ücret sistemi verimlilik ögesine dayanmaktadır ki bu sistemin en önemli örneği parça başına (uzunluk, ağırlık veya adet) ücretlendirmedir. Çalışanın ücreti bu sefer, önceden belirlenen parça fiyatın, çalışanın tamamladığı parça miktarı ile çarpılmasından hâsil olur (Talas, 1997: 71-75).

Ücret sistemleri üzerine yapılan değerlendirmeler Sanayi Devrimi'nden sonra genellikle zaman ögesine göre olan ücretlendirme politikasından verim esasına göre olana doğru bir geçiş olduğunu öne sürmüştür. Ancak sahada yapılan bazı araştırmalar göstermiştir ki bu iki sistem çoğu zaman aynı üretim birimi içinde beraber de kullanılmıştır. Özellikle daha nitelikli işçileri bünyesinde tutmak isteyen işletmeler, onları değişik zaman kıstaslarına göre çalıştırmıştır. Avrupa'daki tekstil fabrikalarında işçilerin %30-35'inin günlük, %10-15'inin haftalık ücretlerle ve geriye kalanlarının ise parça başına çalıştırıldıkları görülmüştür. Burada haftalık ücret alanların günlük ücret alanlara göre daha nitelikli işçiler oldukları gözlemlenmiştir (Scholliers, 2003: 210-211).

Veliefendi Basma Fabrikası'nda ise memurlar, ustalar ve işçiler farklı zaman birimlerine göre de olsa zaman esasına göre istihdam edilmişlerdir. Memur ve ustalar aylık, işçiler ise günlük esasa göre ücret almışlardır. Ancak dokumacıların kimi zaman yevmiye kimi zaman da dokudukları top

adedi üzerinden ücret aldıkları tespit edilmiştir. Aşağıdaki tabloda dokumacı işçilerinin nasıl birbirini takip eden aylarda farklı sistemlerde farklı birim fiyatlarla çalıştıkları gösterilmiştir.

Tablo 1: Çuha Dokumacıları ve Farklı Ücret Sistemlerinde Birim Fiyatları

Yıl ve Ay	Ücret Birimi	Fiyatı (kuruş)
1864 Ocak-Şubat	Yevmiye	10
1864 Mart-Nisan	Parça Başı (Top)	15
1864 Mayıs-Kasım	Yevmiye	10
1864 Aralık-1865 Şubat	Parça Başı (Top)	15

Kaynak: COA, HH.d., 20234, 22552, 22550, 22549.

Peş peşe gelen aylarda işçilere yevmiye başına 10 kuruş top başına 15 kuruş ücret ödenmiştir. 1865-1871 yılları arasında sadece top başına 15 kuruşluk ücret politikası uygulanmış ve ardından top başına ücretin 13 kuruşa indirildiği görülmüştür. İşçilerin performanslarının değişmediği varsayılarak top başına ücret alınan yıllarda da işçilerin yevmiyeli olarak çalıştıkları varsayılmıştır. Yevmiyeleri, top başına 15 kuruş ücret aldıklarında 10 kuruş, 13 aldıklarında ise 8,67 kuruş olduğu kabul edilmiştir. Aylık ücretler sabit olarak defterlerde yer aldığından aradaki çarpan da gün sayısı olarak kabul edilmiştir.

Yukarıda yapılan açıklamalara göre, ücreti ifade etmek için hem günlük hayatta hem de kayıtlarda kullanılan yevmiye ve maaş kavramları zaman esasına göre ücret sisteminin birer ögesidir. Arapçada gün anlamına gelen yevmiye bir günlük hizmet karşılığında alınacak ücreti ifade etmek için kullanılmaktadır. Terim anlamlarından biri geçinmek ve yaşamak için gerekli olan rızık anlamına gelen maaş kalıplaşmış bir diğer anlamı ile memuriyette hizmete mukabil alınan bir aylık ücreti ifade etmektedir. Dolayısıyla yevmiye de maaş da zaman esasına göre ödenen bir ücret çeşididir (Kubbealtı Lugatı, 2020).

Veliefendi Basma Fabrikası'na ait ücret defterlerinde ise *maaş-ı memurin ve ücurat-ı amele* tabirleri ile bu kavramlar bir nebze farklı anlamları varmış gibi kullanılmışlardır. Daha çok yevmiye hesabına göre çalışan işçilerin gelirleri ücret, memurların gelirleri ise maaş olarak ifade edilmiştir. Şurası açıktır ki yaptıkları işlerin daha üstün görülmesi sebebiyle memurların aylık olarak aldıkları ücretler diğerlerinde farklı bir tanımlama ile değerlendirilmiştir. Hatta bazen işçilerin yevmiye yerine aylık sabit maaşlar ile çalıştıkları yıllarda bile memurların gelirleri maaş, işçilerin gelirleri ise yine ücret olarak zikredilmiştir. Bununla birlikte ustalara ödenen meblağlar da maaş olarak isimlendirilmiştir. (COA, HH.d., 18171, 1848). Ancak defterlerde yer alan ayırımın yukarıda izahı yapılan

ücret sistemleri içerisinde değerlendirilmesi makul görülmektedir. Çünkü defterlerde memurların ve ustaların aldıkları ücretin maaş olarak ayrı bir biçimde adlandırılması, onların sadece statü olarak üstün görülmelerinden kaynaklanmaktadır.

Buna göre işçilerin ücretleri, memur ve ustalardan ayrı tutularak hesaplanmıştır. Kimi defterlerde maaş alan kimilerinde ise yevmiye ile ücret alan birtakım hizmetliler de işçiler ile değerlendirilmişlerdir. Buna karşın sadece işçiler için oluşturulan seri ile tüm çalışanlar için oluşturulan seri arasında çoğu zaman neredeyse hiçbir fark bulunmamaktadır.⁴ Her ne kadar iki seri arasında çoğu zaman fark olmasa da memur ve ustaların işçiler için oluşturulan ücret serisinden ayrı tutulmaları tercih edilmiştir.

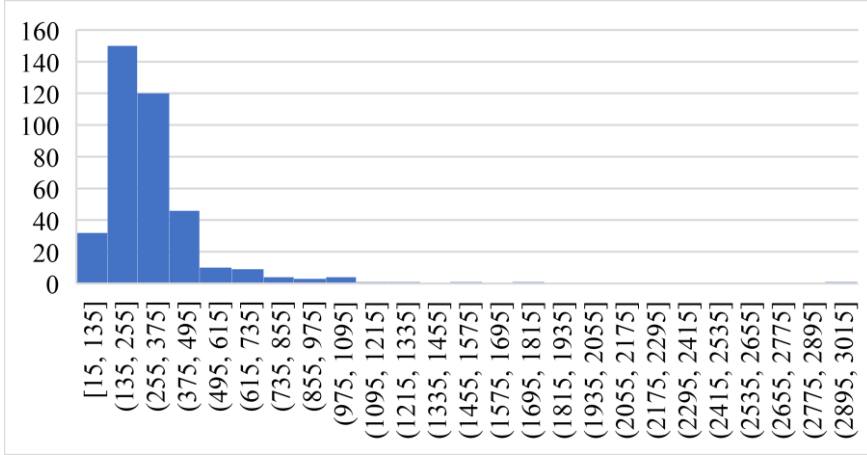
Bu çalışmada işçilerin sadece yevmiyelerinin değil aylık kazançlarının da serisi oluşturulmuştur. Ancak herhangi bir veri setinde olduğu gibi, çalışmanın incelediği defterlerden elde ettiği verilerin temsili için de bir tercih yapması gerekmiştir. Çalışmada sunulan aylık ücret serisi için medyan, yevmiye serisi için ise aritmetik ortalama değerleri tercih edilmiştir. Bir veri seti normal dağıldığında aritmetik ortalama, medyan ve mod değerleri eşit çıkmaktadır. Ancak veri setinden üretilen histogramların sağa eğik olması durumunda ortalama medyandan, sola eğik olması durumunda ise medyan ortalamadan daha yüksek çıkmaktadır. Bununla birlikte gelir ve ücret ile ilgili verilerin histogramları çoğunlukla sağa eğik olduğundan ortalama değerleri medyanlarından yüksek çıkmaktadır. (Newbold, 2013: 60-63; Rumsey, 2011: 74-76; Hand, 2008: 29-32).

Aşağıdaki Grafik 1 bu duruma örnek gösterilebilir. Eğer ortalama değerler tercih edilirse veri setinin temsiliyeti, daha düşük ücretler alıp veri seti içinde oran olarak daha yüksek olan işçilerin değil, yüksek ücretler alan bir azınlığın etkisi altında kalacaktır. Bu sebeple aylık ücret verilerinde medyan değerler kullanılarak veri seti içinde bulunan düşük ücretli işçilerin ücretlerinin daha çok temsil edilmesi sağlanacaktır. Ancak söz konusu yevmiye serisi olduğunda aritmetik ortalama tercih edilmiştir. Çünkü veri seti içinde çok sayıda bulunan çuha dokumacıları⁵ sabit ücretle çalıştıklarından medyan değerleri saptırıcı bir etkide bulunmaktadır. Yevmiyelerin aritmetik ortalamaları yerine medyan değerleri kabul edildiğinde farklı ortalamadaki aylar için hep aynı medyan değerler oluşmaktadır.

⁴ Örneğin 1866 Ocak ayında her iki değer de 240 kuruştur, bkz. COA, HH.d., 20950.

⁵ Yine 1866 Ocak ayına bakarsak tüm işçilerin 291 kişi olduğu bu ayda 106 dokumacı 10'ar kuruş yevmiye almaktadır, bkz. COA, HH.d., 20950.

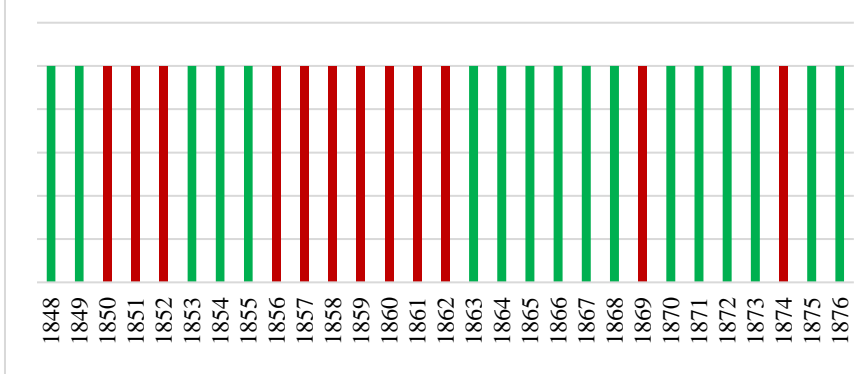
Grafik 1: Ücretlerin 1865 Yılı Haziran Ayına Ait Histogramı

Kaynak: COA, HH.d., 20946.

5. Veliefendi Basma Fabrikası'nda Ücretler

Grafik 2: Veliefendi Basma Fabrikası İçin Yıllara Göre Veriler

Kaynak: COA, HH.d., 18171, 19118, 17084, 15303, 17070, 18243, 15305, 568, 8, 20234, 22552, 22550, 22549, 20946, 20950, 16356, 14502, 14507, 14508, 14504, 14503, 14506, 16355, 16357, 16379, 16380, 16369, 16370, 16371, 16372, 16373, 16374, 16375, 16376, 16377, 16378, 20948, 20936, 20938, 21323, 20941, 20937, 20942, 20939, 20940, 20949, 20943, 20944, 16345, 16348, 16346, 16347, 16351, 16349, 16350, 16360, 16359, 16358, 16361, 16382, 16383, 16384, 16381, 18053, 21281, 25055, 25056, 25061, 25057, TS.MA.d., 1323-02, 1322-93, 1322-95, 1322-99, 1322-90, 1322-92, 1322-91.

Veliefendi Fabrikası'nda çalışan işçilerin ücretlerini içeren defterlerden ulaşılabilen veriler yıllara göre yukarıdaki Grafik 2'deki gibi dağılmıştır. 1848-1876 yılları arasındaki 29 yılın 17 yılı için veriye ulaşılmış ve bunlar

yeşil çubuklar ile gösterilmiştir. Kırmızı çizgilerin gösterdiği gibi, arada boşluklar bulunsa da bu durum dönem içindeki trendi ve ücret düzeylerini göstermeyi engellemektedir. Defterlerin büyük bir kısmı aylık olarak veri içermekle birlikte 2, 3, 7 aylık ve 1-2 yıllık kayıt tutan defterler de bulunmaktadır. Toplamı 73 olan defterlerin Osmanlı Arşivi'nde 66 tanesi Hazne-i Hassa ve 7 tanesi Topkapı Sarayı kataloglarında yer almaktadır.

5.1. Fabrika Giderleri İçinde Ücretlerin Durumu

Fabrikadaki ücret düzeylerine geçmeden önce fabrikanın değişken giderleri içindeki tüm ücretlerin toplamının ne kadar paya sahip olduğunu göstermek ücretlerin yeri hakkında bir fikir oluşmasını sağlayacaktır. Aşağıdaki Tablo 2 tüm sarfiyat içinde ücretlerin oranını göstermektedir. Yıl ortalamaları alındığında toplam ücretler için harcanan meblağın tüm toplam değişken maliyetler içindeki oranının 1867 yılı için %24 ve 1873 yılı için %26 olduğu tespit edilmiştir. Ay bazında bakıldığında da oranların çok fazla dalgalanmadığı %25 civarında seyrettiği görülmüştür.

Tablo 2: Ücretlerin Toplam Değişken Maliyetler İçindeki Yeri

Aylar	1867			1873		
	Sarfiyat (I)	Ücretler (II)	II/I+II	Sarfiyat (I)	Ücretler (II)	II/I+II
Ocak	163876	75653	0,316	258088	83206	0,244
Şubat	237364	88355	0,271	258088	88598	0,256
Mart	289354	99267	0,255	339806	103903	0,234
Nisan	339218	103241	0,233	339806	88194	0,206
Mayıs	400150	108567	0,213	339806	71113	0,173
Haziran	408817	110856	0,213	211052	79882	0,275
Temmuz				211052	100325	0,322
Ağustos	412968	110780	0,212	211052	42901	0,169
Eylül	381532	107644	0,220	166195	87422	0,345
Ekim	329667	101951	0,236	166195	78282	0,320
Kasım	274782	97980	0,263	166195	90376	0,352
Aralık	237184	88977	0,273	195786	85876	0,305
Toplam	3474917	1093271		2863126	1000081	
Ortalama			0,239			0,259

Kaynak: COA, HH.d., 16352, 16379, 16380, 16369, 16370, 16371, 16372, 16373, 16374, 16374, 16375, 16376, 16377, 16378, TS.MA.d., 1323-02, 1322-93, 1322-95, 1322-99.

5.2. İşçilerin Görevlerine Göre Dağılımları

Fabrikadaki işçileri görevlerine göre ayıran, görevlerin ne olduğunu izah eden, hangi görevde kaç işçi olduğunu ve bunların ne kadar ücret aldıklarını gösteren 1875 yılına ait bir defterden aşağıdaki Tablo 3 derlenmiştir. Dönem içinde bu iş tanımlarına uygun görev dağılımlarında ciddi değişiklikler meydana gelmemiştir. Bunda incelenen dönemin kısa

olmasının payı olduğu kadar Veliefendi Fabrikası'nın belli düzen içinde faaliyet göstermesinin de payı bulunmaktadır. Ücret defterlerinin üslubu ve içeriği dönem boyunca neredeyse hiç değişmemiştir.

Tablo 3: İşçilerin Dağılımı, Görevleri ve Ortalama Yevmiyeleri

İşçi Grupları	Kişi	Görev	Ortalama Yevmiye
Makineciler	4	Vapur makinesinin temizlenmesi ve daimi olarak çalışmasının sağlanması	26,5
Ocakçılar	4	Vapur makinesi kazanlarının temizlenmesi ve makineler için daimi surette hazır bulundurulması	16,25
Demirciler	3	Yeni edevatın kurulumu ve bozulanların tamiri	16
Çarhçılar	4	İmal edilen edevatın çarhlarının yapımı ve kurulumu	24,75
Sarraçlar	3	Mevcut tezgah kayışlarını ve ilk imal edilen tezgahların edevatını üretmek	15,33
Tamirciler	2	Genel tamirat	21
Hallaççılar	13	Ham pamuğu temizleyerek neverd ⁶ denilen ağaçlara asmak	13,15
Kartacılar	17	Pamukları karta tezgahları ile bir kat daha temizleyip sıkı bir şekilde bağlayarak tenke kovalara koymak	8,94
Şeritçiler	15	Tenekedeki pamuktan çok ince veya kalın olmamak kaydıyla iplik imali için uç bulmak	9,4
Kaba fitilciler	10	Tenekedeki pamukları iplik imali için kalem üzerine sarmak	9,3
İnce fitilciler	18	Kaba fitilden çıkan pamukları iki kata ayırmak	9
Vargel tezgahları	22	İnce fitil tezgahlarından çıkan pamuklardan kirpas imali için atkı ipliği imal etmek	9,5
Varta tezgahları	48	İnce fitil tezgahlarından çıkan pamuklardan kirpas imali için çözümlü ipliği imal etmek	5,56
Makara tezgahları	16	Çözümlü ipliğini sarılmış oldukları huni makaralarından çözümlü makaralarına nakletmek	6,94
Çözümlü	6	Dolap vasıtasıyla çözümlü imal etmek	7,83
Sargıcılar	4	Çözümlü ipliğini neverd üzerine sarmak	10,25
Dolapçılar	7	Çözümlüleri tarak ve neylerden geçirmek	12,71
Haşılçılar	6	Çözümlüleri kirpas imalatı için haşıllemek ⁷	9,33
İstifçiler	5	Atkıları sandık içine istiflemek	14,2
Telefçiler	5	Tezgahlardan çıkan pamukların, çözümlü ve atkılarını ayırmak	9
Anbarcılar	10		15,2
Çulha ustaları	3	Çulha tezgahlarına ve giysi üretimine memurdurlar	21
Çulha işçileri	108		8,67
Toplam	333		

Kaynak: COA, HH.d., 18053.

⁶ Sonuna geldiği kelimeye dönen, dolaşan ve gezen anlamlarını verir, alem-neverd: alemler gezen, dolaşan, Kubbealtı Lugatı, <http://lugatim.com/s/neverd>, (Erişim Tarihi: 01.03.2020.) Ancak buradaki terim anlamına ulaşılammıştır.

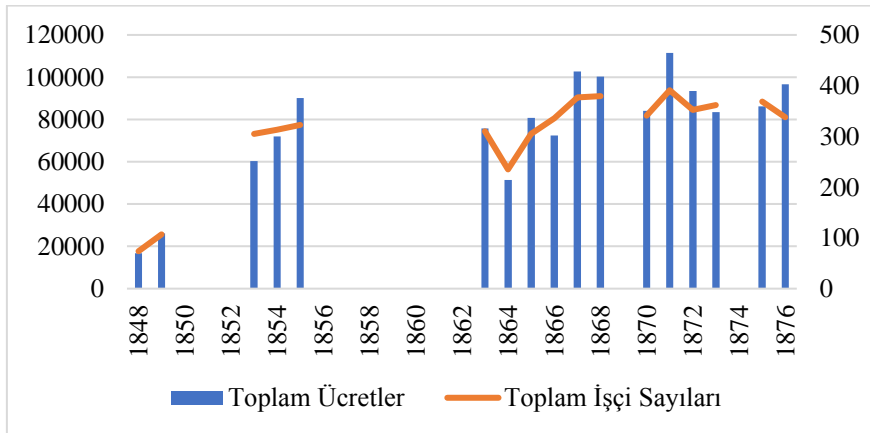
⁷ Çözümlü ipliklerini sertleştirmek için nişastalı veya çirişli bir sıvıya batırma işlemi, Kubbealtı Lugatı, <http://lugatim.com/s/HA%C5%9EIL>, (Erişim Tarihi: 01.03.2020).

Yukarıdaki Tablo 3'ten de izlenebildiği üzere fabrika işçileri arasında ilk sıralarda makineci, demirci, çarhçı vb. gibi, daha çok fabrikadaki buharlı makine ile tezgahların işlerliğini sağlayan fonksiyonel görevlerde çalışan işçiler bulunmaktadır. Bu görevlerde çalışanların diğerlerine göre daha yüksek yevmiyeler aldıkları görülmektedir. Ancak toplam sayıları 20 olduğundan diğer gruplara göre çok daha azdırlar. Bunların ardından pamuktan iplik imaline kadar her safhada çalışan işçiler gelmektedirler. Bu safhaların çok olduğu ve toplamda 192 işçinin iplik üretimi ile iştilig ettiği de yine tablodan anlaşılmaktadır. Son olarak da üretilen ipliklerden kumaş dokuyan işçiler yer almaktadır. Bunların sayısı ustaları ile birlikte 111'dir ki bu sayı tam olarak toplam işçilerin üçte birine eşittir.

5.3. Veliefendi Basma Fabrikası'nda Ücretler

İşçi ve memurların ücretleri nominal ve reel olmak üzere iki farklı başlık altında sunulacaktır. Ancak bundan önce toplam ücretler ve işçi sayılarının yıllar içindeki seyri incelenecektir. Aşağıdaki Grafik 3 Fabrikada yıllar içerisinde ödenen toplam ücretlerin ve toplam işçi sayılarının seyrini göstermektedir. Grafiğe göre toplam ücretler artarken yıllara göre işçi sayıları da bu artışla doğru orantılı olarak artmıştır. İlk kurulduğu yıllarda ortalama 100 işçiye 20 bin kuruş ödeyen Fabrika, 1871'de 400 üzerinde işçiye 110 bin kuruş civarında ödeme yaparak her iki açıdan da en yüksek değerleri yakalamıştır.

Grafik 3: Toplam Ücretler ve Toplam İşçi Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı (kuruş ve kişi)

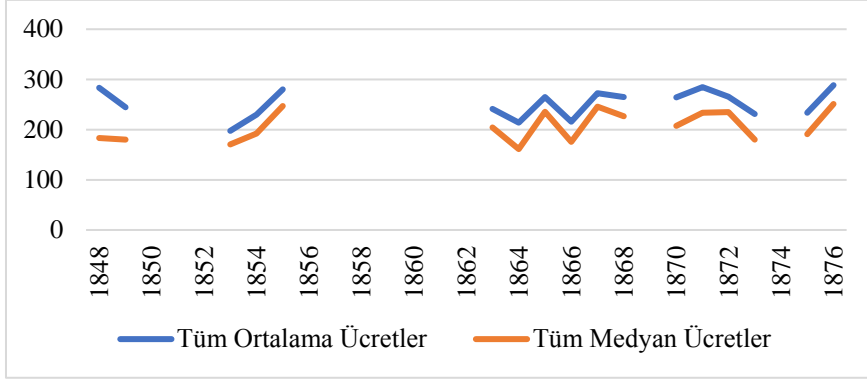

Kaynak: Grafik 2'nin kaynaklarına bakınız.

Aşağıdaki Grafik 4 ise Fabrikada çalışan tüm çalışanların hem ortalama hem de medyan ücretlerini göstermektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi, ücretlerin histogramı sağa eğik olduğundan ortalamayı gösteren grafik

çizgisi medyan çizgisinin belli bir nispette üzerinde seyretmiştir. Ancak görüldüğü üzere kırılmalar ve trend benzerdir.

Grafik 4: Tüm Çalışanların Ortalama ve Medyan Ücretleri (kuruş)

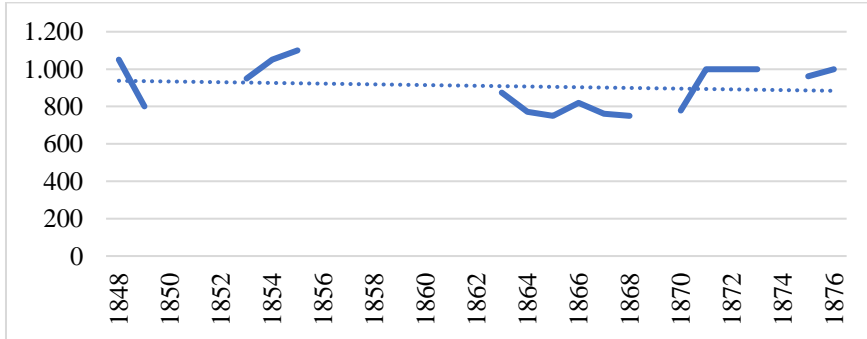

Kaynak: Grafik 2'nin kaynaklarına bakınız.

5.3.1. Nominal Ücretler

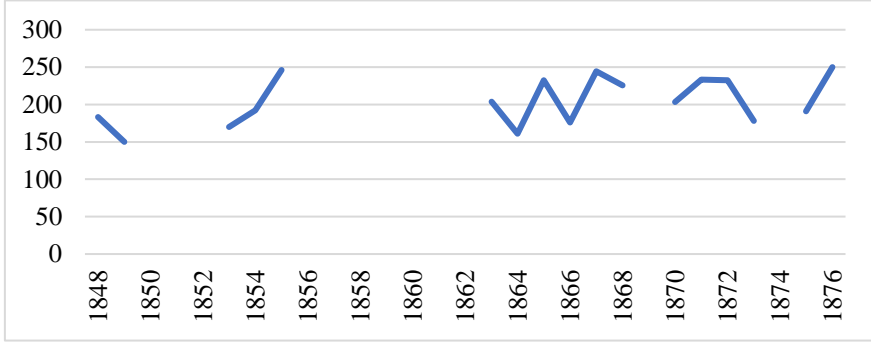
Fabrikada çalışan memurların ortalama sayılarının 3 ile 6 arasında olması, aydan aya veya yıldan yıla bir iki memur eksildiğinde bile, medyan ücretlerde ciddi değişimler meydana getirmektedir. Bunların içinde müdür ve tabib gibi diğerlerine göre daha yüksek maaş alanlar da bulunmaktadır. Düşük maaş alan bir memurun bile bir ay veya yılda fabrikada yer almayışı doğal olarak memurların medyan ücretlerinde ciddi değişime neden olmaktadır. Nominal memur ücretlerinin dönem içinde bazı yıllarda artış ve azalış gösterse de, 1000 kuruş civarında seyrettiği bununla birlikte bir düşüş trendi izlediği söylenebilir.

Grafik 5: Memurların Yıllara Göre Nominal Aylık Medyan Ücretleri (kuruş)

Kaynak: Grafik 2'nin kaynaklarına bakınız.

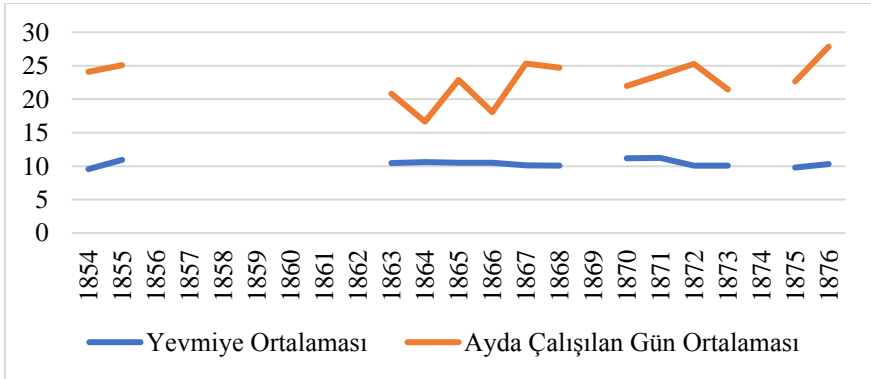
Grafik 6: İşçilerin Yıllara Göre Nominal Medyan Ücretleri (kuruş)

Kaynak: Grafik 2'nin kaynaklarına bakınız.

Yukarıdaki Grafik 6 ise işçilerin aylık nominal kazançlarını göstermektedir. Bu grafik işçilerin bir ay içinde çalıştıkları gün sayılarının yevmiyeleri ile çarpımından elde edilen aylık ücretlerinin medyanları ile oluşturulmuştur. Grafığe göre işçilerin nominal medyan ücretleri 150-200 kuruş aralığından başlayarak dönem sonunda 200 kuruşun üzerine yükselmiştir.

Grafik 7: İşçilerin Yıllara Göre Nominal Yevmiyeleri ve Ayda Çalıştıkları Gün Ortalamaları (kuruş ve gün)

Kaynak: Grafik 2'nin kaynaklarına bakınız.

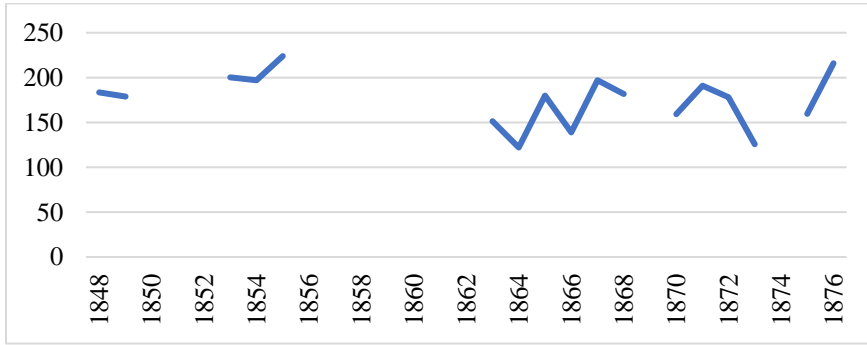
Hem günlük nominal yevmiyelerin ortalamasını hem de bir ayda çalışılan gün ortalamalarını gösteren Grafik 7, Grafik 6 ile karşılaştırıldığında, açıkça görülecektir ki dönem içindeki ücret artışlarının kaynağı bir ayda çalışılan gün sayılarındaki yükseliştir. Çünkü yevmiyeler dönem boyunca çok fazla değişiklik göstermemiş ve 10 kuruş civarında seyretmiştir. Demek ki fabrikanın üretim kapasitesinin arttığı aylar ve yıllarda yevmiyeler çok fazla değişim göstermezken ay müddetinde çalışılan

ortalama gün sayısı aylık ücret medyanlarının yükselmesine neden olmuştur. Anak 1854 yılına kadar ücret defterleri yevmiyeler ve gün sayıları hakkında malumat vermediğinden 1848-1854 yılları arası ile ilgili bir bilginiz bulunmamaktadır.

5.3.2. Reel Ücretler

Elde olan hem aylık hem de günlük nominal ücretler Şevket Pamuk'un (2000) ürettiği fiyat serisi ile reel hale getirilmiştir. Fiyat serisinde aylık ücretler için 1848 yılı, yevmiyeler için ise 1854 yılı 1 kabul edilerek işlem yapılmıştır. Aşağıdaki Grafik 8'de başlangıç ve bitiş noktaları karşılaştırıldığında %20 civarında bir artış görmek mümkündür. Bu artış veya azalış da baz alınan noktalara göre değişmektedir. 1848-1876 yılları baz alındığında %18'e varan bir artış söz konusudur ancak 1848-1875 yıllarını baz alırsak bu sefer yaklaşık %13'lük bir azalışla karşılaşırız. 1869-1871 yıllarında kısmi bir artış, 1873-1875 yılları arasında ise kısmi bir azalıştan bahsetmek mümkündür. İlginçtir ki ilk 7 yıllık gözlemin ortalaması son 7 yılın ortalamasından daha yüksektir. Öyleyse en iyi ihtimalle aylık reel ücretlerin artmamış sabit kalmış olduğunu söyleyebiliriz.

Grafik 8: İşçilerin Yıllara Göre Reel Aylık Medyan Ücretleri
(Baz Yıl 1848=1)

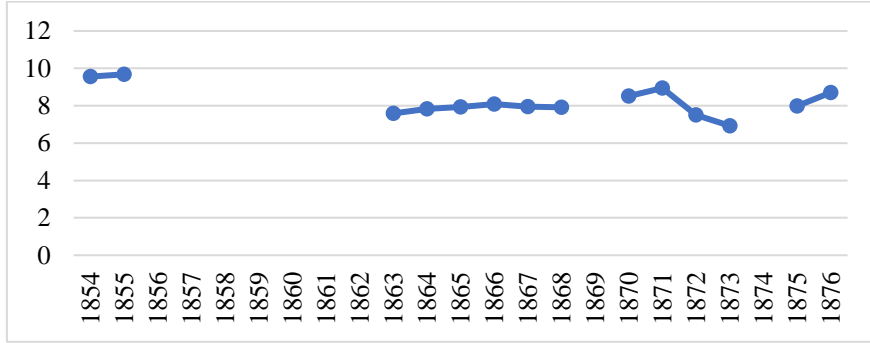

Kaynak: Grafik 2'nin kaynaklarına bakınız.

Aşağıdaki Grafik 9'da yevmiyelerin reel değerlerine baktığımızda ise, 1854-1855 yılında bulunan iki gözleme göre 1870-1876 yılları arasındaki 6 gözlemin ortalama olarak daha düşük olduğu gerçeği ile karşılaşırız. 1854-1876 yılları karşılaştırıldığında ise %9'a yakın bir düşüş gerçekleşmiştir. Ancak aynı yıllar arasında aylık ücretlerde %9,5'lik bir artış söz konusudur. Bu sonuçlar çok da şaşırtıcı değildir. Çünkü nominal ücretler incelenirken farkına vardığımız gibi, nominal aylık ücretler genellikle ayda çalışılan gün sayılarına bağlı olarak artmıştı. Öyleyse aynı

fiyat serisi ile reel hale getirilen aylık ve günlük ücretler arasında da böyle bir ilişkinin olması şaşırtıcı değildir.

Grafik 9: İşçilerin Yıllara Göre Reel Yevmiye Ortalamaları
(Baz Yıl 1854=1)

Kaynak: Grafik 2'nin kaynaklarına bakınız.

6. Farklı Sektörlerdeki Ücret Seviyelerinin Karşılaştırılması

Bu kısımda elde edilen veriler aynı dönem için elde edilen tarım ve inşaat sektörü işçileri ile karşılaştırılacaktır. Karşılaştırılması yapılmak istenilen seriler için verili aralıklardaki yıllık yüzdelik değişim aşağıdaki Tablo 4'te gösterilmiştir. Bu tablo hazırlanırken aşağıdaki çalışmalardan elde edilen nominal ücretler aynı fiyat serisi ile reel hale getirilmiştir (Pamuk, 2000).

Tablo 4: Sektör ve İşçi Türlerine Göre Yıllık Yüzde Ücret Değişimleri
(1848-1876)

Aralıklar	Boratav vd.	Ergene			Pamuk		Veliefendi	
	Vasıflı İnşaat- Düz (fabrika ve tarım dışı)	Tarım	Vasıflı Kent	Vasıflı-Düz Kent	Düz İnşaat	Vasıflı İnşaat	Yevmiye	Aylık
1854-1876	0,720	0,874	1,414	1,343			-0,409	0,510
1848-1876	0,556	0,503	1,653	1,584	-0,051	0,715		0,566

Kaynak: Boratav vd. 1984; Ergene, 1998; Pamuk, 2000 ve Grafik 2'nin kaynakları.

Yukarıdaki tabloya göre en yüksek ücret artışlarını vasıflı kent işçileri almışlardır. Boratav vd. (1984: 382)'nin serisi bileşik bir seri olduğundan farklı bölgelerden vasıflı-düz ücretler içermektedir. Dönemin şartlarında

ulaşım yetersiz olduğundan bölgesel ücret farklılıkların yüksek oluşu belki de Ergene (1998) ile arasındaki farkın kaynağıdır. Vasıflı ve düz işçilerin arasında bulunan farkın zaten 19. yüzyılın ikinci yarısında arttığı bilinmektedir. Ancak burada belirlenen aralıkta vasıflı işçilerin ücretleri reel anlamda artarken düz olanları azalmıştır. Bu durum sadece dönem ile alakalıdır. Düz işçilerin ücretleri aynı seriye göre 19. yüzyılın son çeyreğinde ciddi bir artış göstermiştir (Pamuk, 2000: 64). Tarım işçilerinde ücret artışlarının kent ücretlerine göre daha sınırlı kaldığı ancak yine de artış gösterdiği söylenebilir. Veliefendi Basma Fabrikası'nda çalışan işçilere gelince, bu işçilerin aylık ücretleri diğerlerine göre az da olsa dönem içinde artmışken, yevmiyelerde görülen düşüş, bu artışın işçilerin fabrikada daha fazla gün çalıştıklarına işaret etmektedir. Ortalama gün sayıları aynı dönemde yıllık %0,638 artmıştır. Ancak yevmiyelerdeki düşüş yıllık %-0,409 gibi ciddi bir oranındadır ve bu oran diğer serilerde aynı dönemde gözlemlenen en düşük artış olan %0,72'den oldukça aşağıdadır. Bu da Veliefendi işçilerinin aynı kategoride, aynı yıllar için karşılaştırıldığında diğer sektörlerle göre oldukça negatif ayrıştığına işaret etmektedir.

7. Sonuç

Çalışma Osmanlı'da ücretler konusunda bugüne kadar yapılmış diğer çalışmalar içinde eksik olan sanayi işçileri ücretleri ile ilgili boşluğu doldurmak için girişimde bulunmuştur. Ancak bu girişim özellikle 1876 yılından sonra, çalışmanın konusunu oluşturan Veliefendi Basma Fabrikası'nın Askeri İdare'ye devrolmasıyla birlikte elde edilemeyen ücret defterleri sebebiyle eksik kalmıştır. 1848-1876 dönemi içinde boşluklar bulunsun da aylık ücretlerin, yevmiyelerin ve çalışma sürelerinin düzeyleri ve seyri konusunda fikir sahibi olunacak ve diğer sektörlerin aynı dönemleri ile karşılaştırılabilecek kadar veriye sahip olunmuştur.

Elde edilen bulgulara göre reel anlamda; yevmiyeler 1854-1876 arasında yıllık %0,409 oranında azalmış aylık ücretler ise 1848-1876 arasında %0,566 gibi bir oranda artmıştır. Aradaki fark yıllık %0638 oranında artan çalışılan gün sayıları ile kapanmıştır. Bu da işçiler için daha fazla emek sarf etmek anlamına gelmiştir. Bu gözlemler baz alınan yıllara göre değişmektedir. Basma Fabrikası işçilerinin aylık ücretleri 1848-1876 yılları arasında başlangıç ve bitiş yılları baz alındığında hafif bir artış yaşamış ancak genel trende bakıldığında neredeyse hiç değişmemiştir. Yevmiyelerde ise net olarak yaklaşık %9'luk bir düşüş gözlemlenmiştir.

Elde edilen bulguların farklı sektörler ile karşılaştırılması ile elde edilen sonuca göre, fabrika işçilerinin reel ücretleri aynı dönemde hem tarımsal ücretlere göre hem de vasıflı-düz inşaat ve kent işçilerine oranla negatif

ayrışmıştır. Daha önce 5.1 başlığında da görüldüğü üzere, fabrika çalışanlarının toplam ücretleri aynı dönemde yapılan toplam değişken maliyetlerin içinde dörtte bir oranında bir paya sahiptir. Buradan anlaşıldığına göre ücretler fabrikanın toplam masraflarının içinde önemli bir ağırlığa sahip değildir. Bununla beraber, Donald Quataert (1993:175-177) fabrika ve esnaf üretimi dışında genişleyen Osmanlı imalatının, Batı karşısındaki en önemli rekabet unsurunun düşük ücretler olduğunu önemle vurgulamıştır. Bu konuda bir ücret serisi ortaya koyamasa da çok geniş bir coğrafya için elde ettiği gözlemlerini paylaşmıştır. Fabrikadaki ücretler bu yaklaşımın bir yansıması olarak yorumlanabilir.

Yalnızca bu fabrikanın 19. yüzyılın üçüncü çeyreği için elde edilen veriler sanayideki işçi ücretlerinin artış göstermediğini iddia edecek kadar veri sağlamamaktadır. Böyle bir iddiayı öne sürebilmek için en azından hem diğer tekstil fabrikaları için gözlemlerin yapılması hem de verilerin zamansal aralığının genişletilmesi gerekmektedir. Ayrıca görelî ağırlığına rağmen bütün bir Osmanlı sanayisinin sadece tekstil sanayisinden müteşekkil sayılması da başka sorunları beraberinde getirecektir. Bu sorunların aşılması için arşiv kaynaklarının elverdiği ölçüde hem zamansal hem de sektörel anlamda daha geniş kapsamlı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Arşiv Kaynakları (COA)

HH.d.

TS.MA.d.

İkincil Kaynaklar

Aydın, Y. A. (2011), *Sultanın Kalyonları Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701-1770)*, İstanbul: Küre Yayınları.

Aydüz, S. (2016), *Tophane-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Boratav, K., Ökçün, G. ve Pamuk, Ş. (1984), Osmanlı Ücretleri ve Dünya Ekonomisi 1839-1913, *Yapıt*, 49(Nisan-Mayıs), ss. 62-76.

Bostan, İ. (1992), *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Bölükbaşı, Ö. F. (2013), *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhane-i Amire*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Buluş, A. (2000), *Osmanlı Tekstil Sanayii Hereke Fabrikası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE İktisat ABD.
- Clark, E. C. (1974), The Ottoman Industrial Revolution, *International Journal of Middle East Studies*, 5(1), ss. 65-76.
- Çakıcı, M. (2010), *Osmanlı Sanayileşme Çabalarında Bursa İpek Fabrikası Örneği (1851-1873)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE İktisat ABD İktisat Tarihi Bilim Dalı.
- Çavdar, T. (1970), *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, İstanbul: Ant Yayınları.
- Çavdar, T. (1971), *Milli Mücadele'ye Başlarken Sayılarla "...Vaziyet ve Manzara-i Umumiye*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Düzcü, L. (2017), *Yelkenliden Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Eldem, V. (1970), *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ergene, B. A. (1988), Wages in Nineteenth-Century Anatolia: A Comparison of Urban and Agricultural Trends, *New Perspectives on Turkey*, Fall, pp. 125-145.
- Erişçi, L. (1997), *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (özet olarak)*, Ankara: Kebikeç Yayınları.
- Ertürk, N. (2008), *19. Yüzyıl Osmanlı Sanayi Hareketleri İçinde Fabrika-i Hümayûnlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi FBE.
- Fırat, A. (2019), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sanayileşme Sürecinde Özel Sektörün Durumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi SBE İktisat ABD.
- Fişek, K. (1969), *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı*, Ankara: Doğan Yayınevi.
- Genç, M. (2013), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 10. Bsk., İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gölen, Z. (2006), *Baruthane-i Amire*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gülmez, M. (1991), *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

- Güran, T. (1992), *Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları*, (Der. H. D. Yıldız), 150. Yılında *Tanzimat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Güran, T., *Feshâne*, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/feshane>, (Erişim Tarihi: 01.03.2020).
- Hand, D. J. (2008), *Statistics A Very Short Introduction*, New York: Oxford University Press.
- Issawi, C. (1980), *The Economic History of Turkey 1800-1914*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Kal'a, A. (1993), Osmanlı Devleti'nde Sanayileşmenin İlk Yıllarında Özel Fabrikalar, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 83, ss. 286-301.
- Kal'a, A. (2003), Osmanlı Sanayi ve Esnafı Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(1), ss. 245-266.
- Karaoğlu, Ö. (1992), *XIX. Yüzyıl Osmanlı Sanayileşme Teşebbüsleri ve Zeytinburnu Demir Fabrikasının Kuruluşu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE İktisat Tarihi ABD.
- Karavar, H., *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmit Çuha Fabrikası 1844-1920*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları-5.
- Kırlı, E. (2015), *Osmanlı Tekstil Sektöründe Meydana Gelen Gelişmeler Çerçevesinde Basma Fabrikası'nın Kuruluşu ve Faaliyetleri (1846-1876)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi ABD Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı.
- Kolçak, Ö. (2005), *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE Tarih ABD.
- Köksal, T. G. ve Ahunbay, Z. (2006), İstanbul'daki Endüstri Mirası için Koruma ve Yeniden Kullanım Önerileri, *İTÜ Dergisi Mimarlık, Planlama, Tasarım*, 5(2), ss. 125-136.
- Kubbealtı Lugatı, <http://lugatim.com/>, (Erişim Tarihi: 01.03.2020).
- Kütükoğlu, M. S. (1981), Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Kıyafeti ve Malzemesinin Temini Meselesi, (Editörler M. Aktepe, M. Kaplan ve N. Göyünç), *Doğumunun Yüzüncü Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

- Newbold, P., Carlson, W. L. and Thorne, B. M. (2013), *Statistics for Business and Economics*, 8th Edition, Edinburgh: Pearson.
- Onur, H. (Zafer Toprak), (1977), 1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler, *Yurt ve Dünya*, 2, ss. 277-295.
- Ökçün, G. (1971)[1970], *Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki*, İkinci Bsk., Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını No 299.
- Ökçün A. G. (1972), XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İmalat Sanayii Alanında Verilen Ruhsat ve İmtiyazların Ana Çizgileri, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27(1), ss. 135-166.
- Ökçün, A. G. (1982), 1911 Yılında Tarımsal Ücretler Üzerine Gözlemler, *Ekonomik Yaklaşım*, 3(7), ss. 195-207.
- Öztürk, N. (1990), XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme ve 1827'de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası, *Vakıflar Dergisi*, 21, ss. 23-81.
- Pamuk, Ş. (2000), *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Quataert, D. (1993), *Ottoman Manufacturing in the Age of Industrial Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rumsey, D. J. (2011), *Statistics for Dummies*, 2nd Edition, Indiana: Wiley Publishing.
- Sahillioğlu, H. (1974), Yeniçeri Çuhası ve II. Bayezid'in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-3, s. 415-467.
- Scholliers, P. (2003), Wage Systems, *The Oxford Encyclopedia of Economic History*, Volume 5, New York: Oxford University Press.
- Sencer, O. (1969), *Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul: Habora Kitabevi.
- Sülker, K. (1955), *Türkiyede Sendikacılık*, İstanbul: Sendika Kültürü Serisi No: 1.
- Şanda, H. A. (1935), *1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar*, İstanbul: Akşam Matbaası.
- Talas, C. (1997), *Toplumsal Ekonomi Çalışma Ekonomisi*, 7. Bsk., İstanbul: İmge Kitabevi.

- Toprak, Z. (1985), Tanzimat'ta Osmanlı Sanayi, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 1345-1347.
- Tunçay, M. (1967), *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, İkinci Bsk., Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ülker, E. (2015), Mütareke İstanbul'unda Tramvay İşçileri Hareketi: Türkiye Sosyalist Fırkası, İşgal Makamları ve Radikaller, (Hazırlayanlar Y. D. Çetinkaya ve M. Ö. Alkan), *Tanzimat'tan Günümüze İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Vardağlı, T. (2009), 1908'e Giden Yolda İşçi Hareketleri: Selanik Vilayeti Tütün İşçileri, (Yayına Hazırlayanlar M. Dursun ve T. Vardağlı), *2008'den 1908'e Bakmak*, İstanbul: Tarem Yayınları.
- Yıldırım, K. (2013), *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, İstanbul: İletişim Yayınları.

